

Phenomenology, Pragmatism, and the Crisis of Economic Science

by Kenneth W. Stickers (Southern Illinois University Carbondale)

Prof. Stickers predniesol na našej katedre prednášku s názvom: „Fenomenológia, pragmatizmus a kríza ekonomickej vedy“. V našom prostredí je to snáď prvý pokus o integráciu (na prvý pohľad) tak rôznych smerov ako je fenomenológia a pragmatizmus. Zaujímavé je už samotné poukázanie na spoločné elementy, ktoré ich spájajú (a nie je to len reflexia krízy európskych vied). Pod pojmom kríza vied, ktorý poznáme najmä od Husserla (zakladateľa fenomenológie), si zrejme tiež nepredstavujeme práve ekonomicke vedy, no práve v tejto oblasti nám prof. Stickers predstavil najzaujímavejšie príklady toho, keď sa stratí spojivo medzi vedeckou teóriou a skutočným žitým svetom, čo je podľa Husserla tá najhlavnejšia príčina krízy vied. Husserl, Heidegger, Scheller, Whitehead, James, Dewey – všetci títo myslitelia (a mnohí ďalší) si uvedomovali tento problém a často aj ostro kritizovali teoretické disciplíny za ich odtrhnutosť od reálnej praxe, od skutočného života jednotlivcov. Bifurkácia prírody, predel medzi vedeckým svetom a prirodzeným svetom alebo životným svetom (*Lebenswelt*) – všetky tieto koncepty vyjadrujú ten istý problém a reflexia tohto problému je tým, čo spája uvedených mysliteľov, a zároveň aj tým, čo spája fenomenológiu a pragmatizmus.

Autor otvoril svoju prednášku citátom od Deweyho, v ktorom sa poukazuje na odtrhnutosť a izolovanosť filozofie riešiacej len problémy, ktoré si sama vytvorila, a ktorá by sa mala podľa Deweyho preorientovať na problémy ľudí. Analogicky aj súčasná ekonómia sa môže zotaviť len vtedy, ak prestane riešiť problémy vytvárané profesionálnymi ekonómami a začne sa venovať ekonomickým problémom spoločnosti. Hlavným prejavom krízy ekonómie, ktorej súčasná globálna finančná kríza je len manifestáciou, je teda narastajúca priepasť medzi tvrdeniami profesionálnych ekonómov na jednej strane a konkrétnymi materiálnymi podmienkami života obyčajných občanov na strane druhej. Ekonómia síce vytvára štatistiky, ktoré by mali niečo vypovedať o skutočnom stave vecí, no *de facto* s touto skutočnosťou stráca kontakt. Tradičným ukazovateľom ekonomického blahobytu je (ešte stále) hrubý domáci produkt [HDP], no stále viac je zrejme, že tento ukazovateľ dokáže vypovedať len veľmi málo o tom, ako ľudia v skutočnosti prežívajú kvalitu svojej materiálnej existencie. Ide napr. o to, že HDP krajiny môže rásť a vlády môžu deklarovať rastúci materiálny blahobyť, avšak narastajúca nerovnosť v krajine spôsobuje, že skutočné podmienky života jednotlivcov sa zhoršujú. Oslabuje sa tak dôveryhodnosť vládnych

deklarácii a obyčajní ľudia, keďže ich životné podmienky sa zhoršujú a vláda deklaruje nárast blahobytu, upodozrievajú vládu z manipulácie štatistických údajov, resp. narastá nedôvera v akékoľvek štatistické údaje či iné číselné ukazovatele. Aj preto sa už niektoré vlády rozhodli brať do úvahy iné ukazovatele a snažia sa o komplexnejšie uchopenie reálnych podmienok života ľudí pomocou tzv. „hrubého domáceho šťastia“ (*gross national happiness*). Znovu sa otvára otázka spojenia medzi ekonomickým blahobytom a ľudským šťastím.

Profesor Stickers sa vo svojej prednáške snažil ukázať, že kríza v ekonomike je súčasťou omnoho plošnejšej krízy západnej filozofie a vedy, ktorá siaha až k počiatkom samotnej modernej éry. Ukázal tiež, že pragmatizmus aj fenomenológia začali svoju filozofickú dráhu reakciou na krízu v západnej vede. Cieľom tiež bolo ukázať, že oba filozofické smery ponúkajú komplementárne opatrenia na prekonanie krízy.

Stručné zhrnutie okolností, ktoré formovali počiatky modernej éry (hlavne filozofie a vedy), sprevádzalo mapovanie hlavných charakteristík moderného obrazu sveta a spôsobov myslenia. V kontexte tejto prednášky je najdôležitejším status morálnej filozofie. V porovnaní s prírodnou filozofiou, ktorá vtedy dosahovala obrovské pokroky, bola morálna filozofia v podstate tam, kde ju ponechal Aristoteles. Málokto by tvrdil, že dosahovala porovnateľné výsledky s tými, ktoré prinášala prírodná filozofia (dnešnou terminológiou prírodná veda). Morálna filozofia tak zmenila svoj charakter a chcela sa stať exaktnou vedou podľa vzoru prírodných vied. Podobne, ako prírodní filozofi vnímali svet ako komplexný stroj poháňaný interaktívnymi silami, aj morálni filozofi vnímali ľudské spoločnosti ako komplexné stroje (a nie ako organizmy) ovládané túžbami a mocou. Moderné vedy o spoločnosti – politické vedy, sociológia (pôvodne nazvaná Comtom ako „sociálna fyzika“) a ekonómia – sa pokúšali popisovať ľudské spoločnosti ako rovnováhu protikladných síl. Ľudia podľa týchto vedcov presadzujú svoje vlastné záujmy, svoje vlastné túžby s rôznou mierou intenzity, pokiaľ na nich nepôsobia protichodné záujmy ostatných členov spoločnosti. Adam Smith ako jeden z prvých explicitne aplikoval Newtonovu mechaniku na morálnu filozofiu a v podstate tak založil ekonómiu ako vedu. Ideál trhového mechanizmu popísal Smith v pojmoch vyvažujúcich záujmov kupujúcich a predávajúcich. Síce ešte nevedel, ako tieto ekonomické sily kvantifikovať a vyjadriť ich matematickým jazykom, darilo sa to jeho nasledovníkom. Ukážkovým príkladom je nemecký ekonóm H. H. Gossen, ktorý tvrdil, že zmysel života môže byť redukovaný na jednoduchú matematickú formulu, a tou je veľkosť meraná pôžitkom, ktorý nám dáva život; a ten pôžitok je zas meraný finančnou hodnotou slasti plných tovarov, ktoré konzumujú jednotlivci. Tento predpoklad je stále prítomný v základoch ekonómie, ktorá sa naďalej spolieha na merania HDP (ako na kľúčový ukazovateľ spoločenského blahobytu).

Podľa mechanistického obrazu sveta sa príroda aj ľudské spoločenstvá skladajú z atomárnych jednotiek – z hmotných častíc, resp. z indivíduí so svojimi vlastnými záujmami, ktoré sú ovládané prírodnými silami, resp. záujmami jednotlivcov, pričom obe sú opísateľné v jazyku matematiky. Tento postoj sa už od svojich počiatkov stretával s odporom. Tým, že sa spochybnili tradičné chápania prírody a spoločnosti, vytratil sa zo života ľudí cit pre zmysel. Strata zmyslu je v konečnom dôsledku tým, čo identifikuje Husserlova fenomenológia ako hlavný prejav krízy európskych vied. S odporom sa stretáva aj nová forma trhového hospodárstva, ktorá pohádza tradičnou morálkou. Zo sveta sa vytratila krása a cítenie. Navyše, tak, ako sa atomizovala príroda, paralelne sa atomizovala aj ľudská spoločnosť pomocou ekonomických síl. Moderná spoločnosť je teda individualizovaná.

Manifestáciou krízy v ekonomike sú aj paradoxné vyhlásenia neoliberalných teoretikov o tom, aká slobodná je moderná spoločnosť, aký slobodný je trh, aká slobodná je naša voľba, no na druhej strane sa budovali teórie, ktoré vysvetľujú mechanizmy trhu zákonmi kauzálneho determinizmu – znovu podľa vzoru prírodnej vedy, ktorá predpokladá nevyhnutné kauzálne zákony v prírode a z toho vyplývajúci determinizmus. Či už je to prírodná veda alebo ekonomické teórie, obe v princípe vylučujú skutočnú ľudskú slobodu. Ďalším paradoxom je, že aktéri tohto kapitalistického systému konajú, vyrábajú, distribuujú a obchodujú extrémne racionálnym spôsobom, zatiaľ čo na strane druhej produkty výroby slúžia na uspokojenie iracionálnych túžob a potrieb.

Príznačné hlavne pre súčasnú ekonómiu je aj pretrvávajúca teoretická domnienka o absolútnej dichotómii medzi faktami a hodnotami. V tejto otázke sa spomenulo hlavne dielo H. Putnama, ktorý identifikoval a následne kritizoval predpoklad tejto dichotómie prítomnej (spočiatku) vo všetkých moderných vedách. Práve v ekonómii vydržal tento predpoklad zrejme najdlhšie. Fakty majú predstavovať objektívny stav sveta osebe a preto sú záležitosťou racionálnej vedy. Hodnoty, podľa tohto predpokladu, vyjadrujú len subjektívne preferencie a nemajú preto žiadne miesto vo vedeckom uvažovaní. V prednáške sa tejto kritike prof. Stickers ďalej nevenoval, no vrátil sa k tejto otázke v rámci diskusie, kde v krátkosti rekonštruoval Putnamovu argumentáciu. Spomenul hlavne to, že racionálne hodnoty (ako sú napr. konzistencia či koherentnosť) sú tiež hodnotami a pri vedeckom uvažovaní preferujeme práve tieto hodnoty. Ďalej poukázal na to, že každé vedecké bádanie si na začiatku musí vybrať svoj predmet výskumu. Z celej totality sveta či ľudskej skúsenosti si vedec musí vybrať, na čo zameria svoju pozornosť. Pri tomto výbere musí narábať s hodnotami a preferenciami. Neexistuje teda jasná hranica medzi čistými faktami, ktoré sú údajne objektívne, a hodnotami, ktorú sú údajne subjektívne. Podľa Putnama je delenie na fakty

a hodnoty síce zväčša užitočné, no je mylné predpokladať, že existuje medzi nimi jasne daná absolútna hranica. Dôsledky tohto predpokladu prítomného v základoch modernej vedy skúmajú tak Putnam ako aj prof. Stickers, pričom obaja sa zamerali hlavne na dôsledky v ekonómii.

Aká bola napokon reakcia na toto nové chápanie prírody a spoločnosti? Ako sme už spomínali, moderný svetonáhľad so svojimi dôsledkami sa stretával s odporom už od svojich počiatkov. Celé hnutie romantizmu bolo protestom voči nemu v mene hodnoty. Z filozofov by sme mohli spomenúť napr. Schellinga, Kierkegaarda, Nietzscheho a mnoho ďalších. Prof. Stickers sa vo svojej prednáške zameral podrobnejšie na E. Husserla, M. Schelera, W. Jamesa a J. Deweyho, aby tak zároveň ukázal na styčné body medzi fenomenológiou a pragmatizmom.

Husserl zdôrazňuje najmä priepasť medzi vedeckými teoretickými opismi sveta a každodennou skúsenosťou sveta, ktorú nazýval *Lebenswelt*. Na jednej strane je teda matematický schematizmus sveta, opis prírody a jej fenoménov v pojmoch elementárnych častíc a pôsobiacich síl. Na druhej strane je každodenná skúsenosť žitého sveta, ktorú moderná veda považuje za čiru ilúziu. Husserl sa pýta, aký je zmysel tejto matematizácie prírody. Čo môže poskytnúť takáto veda ľuďom v neblahých časoch, keď vylučuje práve tie najdôležitejšie otázky? Čo nám povie veda o nás ľuďoch ako slobodných bytostiach? Veda dokázala čoraz menej odpovedať na otázky zmyslu ľudskej existencie. Ako východisko z tejto krízy predostiera Husserl svoju transcendentálnu fenomenológiu, ktorá nesúhlasí s romantickým odmietnutím pozitívnych vied, ale ktorej metódy sledujú rast a vývoj vedeckých abstrakcií až k ich pôvodu, ktorý je v predvedeckom svete – teda v *Lebenswelt*. Odhaľuje tak spojenia medzi týmto predvedeckým svetom (tak, ako sa nám dáva) a abstraktnými vedeckými teóriami. Vo veľmi podobnom duchu uvažuje Max Scheler, ktorý výstižne vyjadril krízu európskych vied ako prevrátenie vzťahu medzi životom a strojom, medzi vitálnymi hodnotami a čisto užitočnými hodnotami.

Zaujímavé je, že títo európski myslitelia mali svoje náprotivky aj v americkom prostredí. William James sa vyjadroval pri identifikácii spomínanej krízy v mnohých ohľadoch podobne ako Edmund Husserl. Prírodné vedy podľa Jamesa nemali čo povedať o zmysle života. Tiež vníma svet, ktorý opisuje veda, ako neosobný a chladný. „Dokáže nás veda utešiť v tvárou tvár nevyhnutnej smrti?“ – pýta sa James. Diagnóza krízy je teda veľmi podobná v prípade oboch filozofov (ako aj filozofických smerov, ktorých sú zakladateľmi). Ako východisko predostiera James metódu, ktorá sleduje pôvod abstraktných vedeckých pojmov až ku konkrétnej každodennej skúsenosti. Jeho metóda sa nazýva aj radikálny

empirizmus. Ten, podobne ako Husserlova fenomenológia, predstavuje návrat k primátu konkrétnej skúsenosti oproti tyranii abstraktných zovšeobecnení. John Dewey kritizuje – v podobnom duchu ako už spomínaní autori – prírodné aj sociálne vedy ukotvené v celom rade metafyzických dichotómii pre ich narastajúce odpojenie od každodennej praktickej skúsenosti. Kritizoval vedcov aj filozofov za to, že riešia čoraz viac len logické hádanky vytvorené profesionálmi vo svojej oblasti a nezaoberajú sa aktuálnymi a konkrétnymi problémami jednotlivcov či spoločnosti. Ako východisko z tejto narastajúcej priepasti medzi vedou a filozofiou na jednej strane a životom na strane druhej navrhuje Dewey radikálnu rekonštrukciu filozofie sprevádzanej jeho postulátom toho, čo nazýva „bezprostredná skúsenosť“ – čo je v podstate iné meno pre Jamesov radikálny empirizmus. Tu vidíme, že fenomenológia a pragmatizmus mali okrem spoločnej diagnózy problému aj veľmi podobné navrhované východiská.

V ekonómii sa táto kríza vied prejavuje ešte viditeľnejším spôsobom. T. Veblen ekonóm ovplyvnený pragmatizmom – kritizuje kapitalistické aj socialistické teórie pre ich apriorizmus. Podobne aj D. Bromley – súčasný ekonóm – si všíma, že hlavný prúd ekonómie má za cieľ najmä uspokojenie konceptuálnych problémov iných profesionálnych ekonómov a nie životné problémy obyčajných ľudí. Podľa obidvoch je nutné radikálne rekonštruovať ekonómiu, pričom ako východisko by nemal slúžiť nejaký teoretický model, ale dôsledné pozorovanie aktuálnych ekonomických správání. Rovnako testom ekonomickej stratégie je schopnosť uspokojovať občanov a verejnosť a nie teoretikov ekonómie.

Hlavnou tézou prednášky je, že súčasná kríza v ekonómii je len jedným z dôsledkov oveľa plošnejšej krízy západnej vedy, a tým je kríza zmyslu. Túto krízu diagnostikovali a preskúmali tak pragmatizmus ako aj fenomenológia. Oba filozofické smery poskytli svoje veľmi inšpiratívne a plodné návrhy, ktoré dokážu nájsť východisko z tejto krízy. Nielen diagnóza, ale aj samotné návrhy sú podobné v prípade oboch filozofií. Obe apelujú hlavne na radikálnu rekonštrukciu vedy a filozofie vychádzajúc pritom z konkrétnej aktuálnej skúsenosti namiesto abstraktných a od skutočného života odtrhnutých teórií.

zhrnutie prednášky napísal: Štefan Zolcer